

УДК 347.97/.99

О. О. Овсяннікова*кандидат юридичних наук, асистент, кафедра
організації судових та правоохоронних органів**(Національний університет**«Юридична академія України**імені Ярослава Мудрого»)*

ГЕНЕЗИС ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ¹

Принцип відкритості або гласності судової діяльності як невід’ємна складова належного правосуддя сформувався в середині XIX століття. Сутність його полягала в тому, що судовий процес та його результат – рішення – повинні здійснюватися під контролем народу, тому що «гласність – суттєва вимога суспільної довіри до судових рішень», оскільки вони не оповиті завісою таємниці і не супроводжуються пересудами і недовірою до суддів. Спочатку цей принцип поширювався тільки на цивільні та кримінальні судові процеси, але починаючи з 30-х років XX століття отримав загальне розповсюдження [1, с. 15].

У переліку основних засад судочинства пунктом 7 частини третьої статті 129 Конституції України закріплена засада гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами, крім того, про гласність судового процесу йдеться і у процесуальному законодавстві України. Тобто, можна зробити висновок, що на сьогодні принцип

© Овсяннікова О.О., 2013

© Національний університет «Острозька академія», 2013

▪ Генезис принципа гласності судової влади / О. О. Овсяннікова // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2013. – № 2(8) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13oohsv.pdf>.

гласності судового процесу є повністю визнаним українським суспільством. Разом із тим, так було не завжди.

Метою даної статті є історичний аналіз становлення принципу гласності судової влади як у світі, так і безпосередньо в Україні, а також висвітлення основних положень щодо з'ясування його змісту в умовах сьогодення.

Серед відомих вчених, які присягли свої праці гласності судового процесу як принципу судової влади, можна назвати: М. С. Строговича, М. А. Чельцова, В. М. Савицького, А. М. Ларіна, І. Л. Петрухіна, В. П. Бож'єва, Т. Н. Добровольську, А. В. Смирнова, Л. Богданова, В. Т. Маляренка, Ю. Попова, В. Стефанюка та багатьох інших.

Відкритість, гласність судового процесу по праву вважається за одним із найсерйозніших і вагоміших завоювань демократії. Широко відомо крилатий вираз одного з лідерів Великої Французької революції, графа Мірабо, який одного разу заявив: «Дайте мені будь-якого, найпродажнішого суддю, тільки хай він мене судить публічно!». Навіть декількома роками пізніше, вже за часів якобінського терору у Франції, на принцип відкритості все ще сподівалися (іноді небезуспішно) ті, хто сподівався за допомогою ораторського мистецтва уникнути страти [2].

Гласність діяльності судів має давню історію. Принцип публічного, гласного здійснення правосуддя (під відкритим небом) відомий ще з часів афінського суду геліастів. Гласними були суди і в Римській республіці, Київській Русі, віче Великого Новгороду. Вже у Стародавньому Римі кримінальне судочинство, здійснюване спочатку народними зібраннями, а потім – постійними комісіями (квестіями), очолюваними преторами, забезпечувало гласність на всіх стадіях процесу, відкритість пред'явлення обвинувачення і присутність народу на суді, що проходив під відкритим

небом. За часів Цицерона найважливішим справам додавалася найбільша урочистість. Дні засідань суду повідомлялися заздалегідь, збиралися маси глядачів. Відзначаючи значення явної змагальності, А. Стоянов писав: «Римський процес із безумовною логікою започаткував гласність. Всі заходи слідства були відкриті і за ними пильно стежив обвинувачений. Кожному огляду, кожному допиту свідків протиставлялося заперечення. Таким чином, змагання між звинуваченням і захистом могло початися набагато раніше суду на форумі» [3, с. 158].

Мороком страшних таємниць оповита діяльність середньовічних інквізиційних трибуналів з боротьби з так званою єрессю та іншими гріхами. Загальна підозра, таємні доноси, лжесвідки, фальсифікація свідчень, нестерпні тортури катів, знищення людей без суду і слідства за відсутності елементарних можливостей надання їм юридичної допомоги – головні ознаки інквізиційного процесу. При цьому виконавці інквізиційної дії давали клятву не розкривати секрети твореного.

Разом із тим, був вироблений і суворо дотримувався ритуал публічної страти засудженого, особливо шляхом спалювання на вогнищі. При цьому ухилення від участі у видовищі могло накласти на норавливого підозру і викликати для нього небезпечні наслідки. Таким чином, вже у той час можна було говорити про деякі елементи принципу гласності під час здійснення кримінального судочинства. Звичайно, треба відзначити, що цілі, переслідувані при реалізації цього принципу, безумовно, не відповідали нинішнім реаліям [4, с. 25].

Отже, гласна діяльність суду була відома ще стародавнім грекам, римлянам і слов'янам. Проте в державі, заснованій на механізмі поділу властей, інститут відкритості правосуддя набуває особливого значення. Судова влада виступає контрольною відносно до дій і рішень законодавчої

й виконавчої влади, при цьому сама вона іншим гілкам не підконтрольна. Обмеження розсуду суду рамками закону можливе лише у тому випадку, коли кожне судове рішення ухвалюється під контролем суспільства, коли його обґрунтованість і безсторонність зрозуміла всім. Відкритість правосуддя для суб'єктів суспільства, особливо засобів масової інформації, знижує вірогідність помилки, гарантує незалежність суду, сприяє зростанню його авторитету у громадян та інших гілок влади.

У період Гетьманщини принцип гласності судової влади означав, що всі правоздатні громадяни мають право бути присутніми в суді під час розгляду кримінальної справи. Судові документи того часу свідчать про те, що представники громадськості брали участь майже у всіх розправах. У всіх нижчих судах, до полкового включно, у судових засіданнях брали участь «множество веры годныхъ людей и иныхъ особъ». О. Левицький у своїх «Очерках» [5], звертає увагу на те, що судові засідання в період Гетьманщини завжди були публічні та багатолюдні. Відвідувачі йшли до суду, тому що вважали правосуддя всенародним актом і намагалися сприяти його здійсненню. Поважних осіб із присутніх козаків та міщан запрошували до складу суду, і вони разом із суддями брали участь у складанні судових декретів. Крім того, кожний присутній міг і без виклику повідомити суду, що йому відомо по даній справі. Якщо присутні вважали вирок надто суворим, вони клопотали про його пом'якшення, і такі клопотання, як правило, відразу задовольнялися судом [6, с. 181].

Однак не завжди принцип гласності правосуддя був загальноприйнятий. Був час, коли гласність (як у сенсі публічності, так і усності процесу) одночасно з адвокатурою, із судом суспільної совісті й іншими інститутами нового європейського процесу були «страшними словами». «Народ, що стікається на місце суду, – учили книжники в період

1800-1860 років, – може бути тільки поганим контролером судових дій, тому що він має зовсім небагато тих відомостей, які необхідні для того, щоб правильно судити про повноту і формальність слідства і про правильність вироку; притому, хоча на початку злочину роздратоване ним відчуття вимагає негайного покарання, але досвід свідчить, що ця сумна вимога негайно поступається почуттю співчуття до злочинця, який здається нещасною жертвою суспільного правосуддя. Чи можливо після цього чекати від народу справедливого ставлення до злочинців?» [7, с. 133].

Відношення до принципу гласності корінним чином змінилося при здійсненні судової реформи 60-х років XIX століття: йому надавалося виняткове значення. Доводи на користь негласного суду були піддані критиці. «Тайна провадження, подібно до жорстоких покарань, породжує співчуття до засудженого і невпевненість у правильності вироку», – писав видатний дореволюційний учений-процесуаліст І. Я. Фойницький [8, с. 93]. Особливо важливою визнавалася роль гласності у кримінальному судочинстві. «Гласність у кримінальному судочинстві, – писалося у багатьох журналах того часу, – такою мірою і в такому ступені сприяє відкриттю істини, огороженню підсудних та спонуканню самих суддів до ретельного розгляду справ і прийняття правосудного рішення, що в користі її не може бути ніякого сумніву» [7, с.135]. Відношення до гласності як до істотного принципу кримінального судочинства виразилося і у тому, що положення про публічність засідань суду було включене до «Основних положень Статуту кримінального судочинства», що були затверджені Олександром II 29 вересня 1862 року.

Таке місце гласності правосуддя було обумовлене її основною функцією: забезпеченням підконтрольності суду суспільству. Судова

діяльність ставилася під контроль суспільства саме шляхом явних судових процесів [9, с. 52]. Як справедливо відзначав Н. В. Криленко: «Гласність судочинства призводить до того, що в судовому засіданні зазвичай проводиться два суди: суд над тим, що скоїв злочин, і суспільний суд, що спостерігає судові дії, – суд над судом» [10, с. 17]. Гласність є також однією з гарантій досягнення істини і охорони прав громадян у тому або іншому процесі. У явному суді менше можливостей для яких-небудь зловживань і відступів від закону, менше можливостей для фальсифікації і спотворення доказів [10, с. 20].

Як відомо, в 30-50-х роках ХХ століття принцип гласності при розгляді кримінальних справ часто порушувався, що неабиякою мірою сприяло ухваленню незаконних судових вироків [11, с. 93].

Сьогодні, незважаючи на одностайне визнання та використання в законодавстві і теорії терміну «гласність судового розгляду», його зміст до цього часу викликає спори серед учених та практиків.

У етимологічному значенні «гласність» визначається як: 1) доступність загальновідомому ознайомленню і обговоренню, контролю; 2) публічність; 3) загальновідомість чого-небудь, оголошення. У науковій літературі під принципом гласності судового процесу, як правило, розуміється такий порядок розгляду справ, при якому доступ до зали судового засідання вільний для всіх громадян, представників преси та інших осіб, а хід і результати процесу можуть вільно освітлюватися у пресі або інших засобах масової інформації.

Авторами «Юридичної енциклопедії» подається визначення термінів «гласність» і «гласність судового розгляду». Гласність, за їхнім твердженням, є одним із принципів здійснення демократії, гарантії ефективного функціонування всіх її інститутів; діяльності державних

органів, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; реалізації права на інформацію. «Гласність судового розгляду», за визначенням цих же авторів, – це відкритий розгляд у всіх судах цивільних і кримінальних справ [12].

Гласність судового розгляду, за тлумаченням авторів «Популярної юридичної енциклопедії», – один із конституційних принципів судового процесу, який полягає в тому, що розгляд цивільних і кримінальних справ у всіх судах України провадиться у відкритих для всіх громадян, які досягли 16 років, засіданнях суду [13].

Аналогічне визначення термінів «гласності» та «гласності судового процесу» надано і в «Большом юридическом словаре» під редакцією О. Сухарєва та В. Крутських [14].

Наприкінці 80-х років ХХ століття в СРСР розгорнулася велика дискусія щодо визначення змісту гласності як правової категорії. Одні вчені намагалися сформулювати гласність як принцип. Так, В. А. Кряжков визначав гласність як принцип соціалістичної демократії, що забезпечує такий режим політичного життя, коли державні і громадські органи діють відкрито та систематично інформують населення про свою роботу [15, с. 289]. Інші вчені пропонували визначити гласність через сукупність вимог до діяльності органів державної влади. В. А. Туманов давав таке визначення: «Діяльність державних органів, суспільних організацій і посадових осіб будується на основі гласності, яка виражається: а) у відкритості їх діяльності; б) у праві громадян, їх об'єднань, інших організацій на отримання інформації; в) у обов'язковості врахування громадської думки під час ухвалення важливих рішень з питань державного і суспільного життя; г) у широкій публікації статистичних і

інших відомостей та матеріалів про державне й суспільне життя» [15, с. 292].

Незважаючи на зовнішню відмінність наведених вище трактувань, в основі своїй вони схожі. І, спираючись на ці визначення, більшість провідних науковців виокремлює декілька основних компонентів змісту гласності:

1) право громадян обговорювати діяльність органів державної влади, критикувати, висловлювати зауваження і пропозиції з питань державного і суспільного життя, зокрема через засоби масової інформації, а також використовувати отриману інформацію будь-яким іншим способом, який не суперечить закону;

2) відкритість (публічність) діяльності органів державної влади, тобто режим діяльності, при якому відвідування та спостереження за ходом роботи будь-якого державного органу можливі всіма бажаючими суб'єктами;

3) інформування населення про функціонування державної влади і прийняті нею рішення, тобто діяльність органів держави щодо поширення такої інформації.

На наш погляд, включення цих компонентів до змісту гласності дозволяє розглядати її у дуже широкому сенсі, навіть ототожнити її із транспарентністю судової влади. Ми, розглядаючи гласність судової влади, розуміємо її вужче, а саме як відкритість судового процесу, забезпечення можливості кожному бажаючому бути присутнім під час розгляду судових справ. Так само розуміє принцип гласності і законодавець, додаючи до нього також право присутніх робити фіксацію судового процесу.

Отже, можна зробити висновок, що незважаючи на довгий та нелегкий шлях становлення принципу гласності судової влади в Україні,

на сьогодні цей процес є завершеним, бо цей принцип визнаний та закріплений як на конституційному рівні, так і у процесуальному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Абросимова Е. Б. Судебная власть в Российской Федерации: система и принципы / Е. Б. Абросимова; Институт права и публичной политики. – М., 2002. – 160 с.
2. Орлов А. В. Открытость и доступность правосудия в арбитражных судах первой инстанции: теория и практика [Электронный ресурс] / А. В. Орлов, И. Л. Белов // Арбитражные споры. – 2006. – №2. – Режим доступа: http://www.lawlinks.ru/view_data.php?id=53864. – Заголовок з екрану.
3. Стецовский Ю. И. Судебная власть. Учебное пособие / Ю. И. Стецовский. – М.: Дело, 1999. – С. 158.
4. Хомяков Г. А. Административный суд в Российской Федерации / Г. А. Хомяков; Казан. гос. ун-т. – Казань, 2001. – 194 с.
5. Левицкий О. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII века / О. Левицкий // Киевская старина.– 1901.– Т. 22.– Кн.1.
6. Левицкий О. Очерки народной жизни в Малороссии во второй половине XVII ст. / О. Левицкий // Киевская старина. – 1901. – Т. 22. – Кн. 2. – С. 181.
7. Джаншиев Г. А. Основы судебной реформы: Сборник статей / Г. А. Джаншиев. – М. : Статут; РАП, 2004. – 316 с. (Судебная реформа в России).

8. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства: в 2 т. / И. Я. Фойницкий. – СПб.: Альфа, 1996. Т.1. – 607 с.
9. Демократические основы советского социалистического правосудия / Под ред. М. С. Строговича. – М. : Наука, 1965. – С. 52.
10. Шушанашвили Л. А. Гласность в советском уголовном процессе / А. А. Шушанашвили. – Тбилиси: Мецниереба, 1969. – С. 17.
11. Масликов И. С. Судебная власть в государственном механизме Российской Федерации [Электронный ресурс] / И. С. Масликов // Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. – М. : РГБ, 2002.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 1: А-Г. – 672 с.
13. Популярна юридична енциклопедія / Кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін. В. С. Ковальський (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 528 с.
14. Большой юридический словарь. 3-е издание / Под ред. А. Я. Сухарева // М. : ИНФРА-М. – 2007. – 858 с.
15. Батурин Ю. М. Возможен ли закон о гласности? / Ю. М. Батурин // Гласность: Мнения. Поиски. Политика: Сборник / Под ред. Ю. М. Батурина. – М., 1989. – С. 289.

Овсяннікова О. О.

Генезис принципу гласности судебной власти

У статті дається історичний аналіз становлення принципу гласності судової влади у світі та безпосередньо в Україні. Аналізується зміст гласності судового процесу на різних історичних етапах розвитку.

Наводяться основні положення щодо з'ясування змісту вказаного принципу в умовах сьогодення.

Ключові слова: судова влада, принцип, судовий процес, гласність, історія.

Овсянникова О. А.

Генезис принципа гласности судебной власти

В статье приводится исторический анализ становления принципа гласности судебной власти в мире и непосредственно в Украине. Анализируется содержание гласности судебного процесса на различных исторических этапах развития. Высказываются основные положения относительно определения содержания указанного принципа на сегодняшний день.

Ключевые слова: судебная власть, принцип, судебный процесс, гласность, история.

Ovsyannikova O. O.

Genesis of the judicial power openness principle

The article gives historical analysis of the judicial power openness principle formation worldwide and specifically in Ukraine. The contents of the legal process openness during various historical periods is analyzed. Major positions as to the definition of the above principle nowadays are stated.

Key words: judicial power, principle, legal process, openness, history.